

Зарубіжні авторські зібрання

Стефан

Швейц

Бій з демоном:

Гельдерлін

Кляйст

Ніцше

Харків
«ФОЛІО»
2021

СВЯЩЕННИЙ СОНМ

...земля у темряві і холоді
бачили б ви, вигризли б душу біди,
якби не посилали боги інколи
юнаків таких благих,
які відновлюють життєву свіжіть.
«Смерть Емпедокла»

Нове дев'ятнадцяте століття не любить свою ранню юність. Народилось вогняне покоління: полум'яно і сміливо піднімається воно з розпушеного ґрунту Європи, одночасно з різних сторін, назустріч зорі нової свободи. Фанфари революції пробудили цих юнаків, блаженна весна духу, нова віра полум'янить їхні душі. Неможливе раптом стало близьким, вся міць і пишність світу стали здобиччю кожного сміливця, відтоді як двадцатитрирічний Каміль Демулен¹ одним відважним жестом зруйнував Бастилію, відтоді як по-юнацьки стрункий адвокат з Арраса — Робесп'єр² — ураганом декретів змусив тремтіти імпера-

¹ *Демулен Каміль* (1760—1794) — французький журналіст і політичний діяч. Активно боровся за повалення королівської влади. Однодумець Ж. Дантона, разом із яким намагався перешкодити поглибленню революції. Страчений за вироком революційного трибуналу.

² *Робесп'єр Максиміліан* (1758—1794) — діяч Великої французької революції, один із керівників якобінців. В 1793 р. фактично очолив революційний уряд, зіграв величезну роль у розгромі внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. У той же час наносив удари і по лівим громадським силам. Страчений термідоріанцями.

торів і королів, відтоді як скромний корсиканський капітан — Бонапарт — мечем розмежував Європу на власний розсуд і руками авантюриста захопив найкоштовнішу корону світу. Їхній час настав, час юних: подібний першій ніжній мураві після першого весняного дощу, раптово сходить цей героїчний посів світлого, натхненного юнацтва.

Одночасно у всіх країнах піднімається він із поглядом, зверненим до зірок, і прямує через поріг нового століття немов у власне царство. Вісімнадцяте сторіччя, здавалося їм, належало мудрецам і старцям, Вольтеру і Руссо, Лейбніцу¹ і Канту, Гайдну і Віланду², повільним і терплячим, великим і вченим: тепер черга за юністю і сміливістю, нетерпінням і пристрастю. Потужно здіймається бурхлива хвиля: з часів Ренесансу Європа не бачила чистішого духовного підйому, прекраснішого покоління.

Нове століття не любить свою сміливу молодість, воно боїться її повноти, сповненої недовірливого трепету перед екстатичною силою її надлишку. І залізною косою воно немилосердно косить свій весняний посів. Сотні тисяч сміливців забирають наполеонівські війни, аж п'ятнадцять років смертоносний млин перемелює найблагородніших, найсміливіших, найбільш життєрадісних представників усіх народів, і земля Франції, Німеччини, Італії, аж

¹ *Лейбніц Готфрід Вільгельм* (1646—1716) — німецький філософ-ідеаліст, математик, фізик, мовознавець. Засновник і президент (з 1700) Берлінського наукового товариства. У дусі раціоналізму розвинув вчення про природжені здатності розуму до пізнання вищих категорій буття і загальних і необхідних істин логіки і математики. Один з творців диференційного обчислення.

² *Віланд Крістофер-Мартін* (1733—1813) — німецький письменник, автор романтичного епосу «Оберон», виховного роману «Агатон».

до снігових полів Росії і пустель Єгипту, скроплена і напоена їхньою трепетною кров'ю. І наче не тільки це юнацтво, цей цвіт найактивнішого населення воно б хотіло вбити, але і сам дух юності: самовбивча лють накриває не лише солдатів, учасників війни, — а й мрійників і співаків, які юними переступили поріг століття, ефебів духу¹, блаженних співців; на найсвітліших представників юного покоління піднімає воно нищівний меч. Ніколи за такий короткий час не приносилася в жертву настільки велична гекатомба поетів і художників, як на зорі нового століття, яке Шиллер, ще не передчуваючи близькості своєї фатальної години, вітав гучним гімном. Ніколи не знімала доля більш суворих жнив чистих і рано відкритих образів. Ніколи вівтар богів не був такий рясно зрошений божественною кров'ю.

Різноманітна їхня смерть, але для всіх передчасна, всім судилася в час найвищого внутрішнього піднесення. Перший, Андре Шеньє², юний Аполлон, в якому для Франції воскрес еллінізм, в останній кареті терору здійснив свій останній шлях: ще один день, один-єдиний день, ніч з восьмого на дев'яте термідора³, — і він був би врятований від кривавої плахи і повернутий своїм антично чи-

¹ *Ефеби* — в Стародавніх Афінах юнаки від 18 до 20 років, які проходили обов'язкове військове навчання і отримували загальну освіту під керівництвом спеціально виділених державою наставників.

² *Шеньє Андре Марі* (1762—1794) — французький поет і публіцист. В елегіях відтворив світлий світ Еллади.

³ *Термідор* — 11-й місяць (19/20 липня — 17/18 серпня) французького республіканського календаря (1793—1805). В історичній науці — термін, що позначає контрреволюційний переворот 27—28 липня (9 термідора) 1794 р., який скинув якобінську диктатуру і поклав початок контрреволюційному терору.

стим звукам. Але фатум його не пощадив, і його, і інших: жорстокою волею, як Гідра, він знищив ціле покоління.

Після довгих століть Англії знову дано було ліричного генія, мрійливого, елегантного юнака, Джона Кітса¹, блаженного вісника вседності, — у двадцять шість років рок вириває останній подих з його дзвінких грудей. Над його труною схиляється його брат по духу, Шеллі², полум'яний мрійник, природою обраний доносити її прекрасні таємниці; вражений, він співає брату по духу похоронну пісню, найпрекраснішу з усіх, коли-небудь присвячених поетом поетові, елегію «Адонаїс»; але минає рік, — і безглузда буря викидає його труп до Тірренських берегів. Лорд Байрон, його друг, найулюбленіший спадкоємець Гете, поспішає до місця його загибелі і, як Ахілл Патроклу, запалює вогнище біля південного моря³: у полум'ї підноситься прах Шеллі до

¹ *Кітс Джон* (1795—1821) — англійський поет-романтик. Його ліричні вірші відрізняються глибиною почуттів і досконалістю форми.

² *Шеллі Персі Біші* (1792—1822) — англійський поет-романтик. Загинув при корабельній трощі в Тірренському морі (у західних берегів Італії), і його труп через кілька днів знайшли на березі.

³ *Ахілл* — в грецькій міфології син Пелея, царя мирмидонян у Фтії (Фессалії), і морської богині Фетіди. Під час Троянської війни здійснив багато славних подвигів. Патрокл — в грецькій міфології син одного з аргонавтів, Менетія, соратник Ахілла в Троянській війні. Коли Ахілл відсторонився від участі в боях і становище греків стало критичним, Патрокл переконав Ахілла дозволити йому битися. Одягнений в обладунки свого друга, на його колісницю, яка була запряжена безсмертними кіньми, Патрокл звернув троянців на втечу й убив понад 20 троянських воїнів. Захоплений боєм, Патрокл забув заповіт Ахілла, який наказав йому повернутися, коли супротивник буде відтиснутий від ахейського табору. Патрокл переслідував троянців до самих стін Трої і там загинув від руки Гектора, якому допоміг Аполлон. У сутичці над убитим Патроком Гектору вдалося стягти з нього обладунки, тіло ж Патрокла ахейці відбили

неба Італії, а він, лорд Байрон, через два роки, у Месолонгіоні, згорає в лихоманці. Одне десятиліття — і благородний ліричний цвіт, пророслий в Англії, у Франції, знищений.

Але і для молодого покоління Німеччини не менш суворя ця жорстока рука: Новаліс¹, містично осягнувши найглибші таємниці природи, передчасно згасає як свічка, тане в темній келії. Кляйст, охоплений бурхливим відчаєм, прострілює собі череп; Раймунд² теж гине насильницькою смертю; Георга Бюхнера³ в двадцять чотири роки забирає нервова гарячка. Вільгельм Гауфф, оповідач із виключно багатою уявою, нерозцвілий геній, сходить у могилу у двадцять п'ять років, і Шуберт, перетворена в мелодію душа всіх цих співців, завчасно видає останню пісню. Всіма язвами і отрутами хвороби, вбивством і самогубством винищується молоде покоління: благородно меланхолійний Леопарді⁴ в'яне в похмурій недузї; Белліні⁵, оспівувач «Норми»,

і забрали до табору. Тут Ахілл влаштував Патроклу урочистий похорон: над багаттям в жертву герою було принесено 12 полонених троянських юнаків.

¹ *Новаліс* (псевдонім Фрідріха фон Харденберга, 1772—1801) — німецький письменник-романтик. Помер від сухот, не доживши до 29 років.

² *Раймунд Фердинанд* (1790—1836) — знаменитий віденський комічний актор і драматург, автор народних і казкових комедій. Наклав на себе руки після укусу скаженого собаки.

³ *Бюхнер Георг* (1813—1837) — німецький драматург, автор перших німецьких реалістичних драм. Помер від перевтоми мозку в Швейцарії, куди втік із Німеччини, переслідуваний за революційну діяльність.

⁴ *Джакомо Леопарді* (1798—1837) — італійський поет-романтик; був горбатим, напівсліпим, його організм, ослаблений ранньою розумовою напругою, не міг чинити опір жодній хворобі.

⁵ *Вінченцо Белліні* (1801—1835), автор прославлених опер «Норма», «Сомнамбула», помер тридцяти чотирьох років, через кілька днів після тріумфальної прем'єри своєї опери «Пуритани».

вмирає в магічному розквіті; Грибоедов, світлий розум пробудженої Росії, заколотий у Тіфлісі якимось персом. Його похоронну колісницю — пророчий збіг! — зустрічає на Кавказі Олександр Пушкін, новий геній Росії, її духовна зоря. Але часу оплакувати передчасно загиблого друга йому залишається зовсім мало: за кілька років його вражає на дуелі смертельна куля. Ніхто з них не досягає сорокарічного віку, лише деякі доживають до тридцяти; так, в одну ніч зломлена дзюркотлива лірична весна, найяскравіша, яку знає Європа, розбите і розсіяне священне зібрання юнаків, котрі на всіх мовах співають гімн природі і блаженствам світу. Самотньо, як Мерлін у зачарованому лісі¹, поза часом, напівзабутий, напівлегендарний, сидить у Веймарі Гете, мудрий старець, і лише з його старечих вуст зрідка ще зривається орфічна пісня². Предок і спадкоємець нового покоління, яке він переживає зі здивованим поглядом, зберігає він у своїй бронзовій урні дзвінкий вогонь.

Тільки один-єдиний з священного сонму, найчистіший зі всіх, Гельдерлін, надовго залишається на обпаленій землі: воістину незвичайна його доля. Ще цвітуть його уста, ще бродить його старіюче тіло по німецькій землі, ще блукає його погляд по улюбленому ландшафту долини Неккара, ще підносить він побожний погляд до «батька ефіру», до вічного небосхилу, — але розум його згас, оповитий нескінченним сном. Як Тіресія³, віщуна, не вбили, а за-

¹ Герой середньовічних сказань, чарівник Мерлін був приспаний своєю коханою, феєю Вів'єн, і проспав кілька століть у зачарованому лісі.

² *Орфіки* — в Стародавній Греції секта шанувальників міфічного співця Орфея. Гімни орфіков, які дійшли до нас, відрізняються піднесеним стилем.

³ *Тіресій* — в давньогрецькій міфології син німфи Харікло, нащадок Спарти, фіванський віщун. За однією з версій, викладеній

сліпили ревниві боги того, хто їх підслухав. Як Іфігенію¹, священну жертву, ще не закололи його, а оповили хмарою і забрали в Понт духу, у кіммерійський морок почуттів. Завіса на його вустах і морок навколо його душі: ще десятки тьмяних років живе він із збентеженою свідомістю, «в небесне проданий рабство», втрачений для себе і для світу, і тільки ритм, тьмяна, звучна хвиля ллється в розпорошених, роздроблених звуках з його тремтячих уст. Навколо нього гинуть і вмирають люди, — він не знає про це. Шиллер і Гете, Наполеон і Кант, боги його юності, давно пішли зі світу, гуркотливі залізничі зорали його Німеччину, яку він бачить тільки в сновидіннях, міста стискаються в кулак, країни стираються з лица землі, — ніщо не зачіпає його потонуле у снах серце. Поступово сивіє волосся; брязка, примарна тінь колишньої краси, бродить він вулицями Тюбінгена, забава дітей, посміховисько студентів, які не знають, який великий дух прихований, змертвілий під трагічною маскою: всі живі давно вже забули про нього. Якось, десь у середині нового століття, Беттіна², почувши, що він (колись зустрінутий нею як божество) ще

в гімні Каллімаха «На обмивання Паллади», Тіресій юнаком випадково побачив Афіну оголеною під час її купання і був за це засліплений богинею, але потім на прохання Харікло Афіна відшкодувала Тіресію втрату зору даром пророцтва.

¹ *Іфігенія* — донька Агамемнона, полководця греків в поході на Трою. Намагаючись умилостивити Артеміду перед відплиттям, Агамемнон повинен був принести Іфігенію в жертву, однак Артеміда вже на віварі замінила її ланню, а дівчину перенесла в Тавриду (Крим), на берег Понта (Чорного моря).

² *Беттіна* — так Цвейг називає Беттіну (Елізабет) Арнім (1785—1859) — німецьку письменницю, сестру поета-романтика Brentano і дружину його друга, також відомого представника романтичного напрямку, Ахіма фон Арніма; Беттіна Арнім була подругою Гете і Бетховена, в житті якого зіграла важливу роль.

ЗМІСТ

ГЕЛЬДЕРЛІН	19
Священний сонм.	21
Дитинство.	29
Портрет тьобінгенського періоду	36
Покликання поета	40
Міф про поезію	48
Фаетон або натхнення	56
Вступ у світ	66
Небезпечна зустріч.	70
Діотіма	83
Солов'їна пісня в п'їтьмі	91
Гіперіон	94
Смерть Емпедокла	103
Поезія Гельдерліна	111
Падіння в нескінченність	123
Пурпурові сутінки	132
Скарданеллі	141
Воскресіння до сучасності	147
ГЕЙНРІХ ФОН КЛЯЙСТ.	151
Гнаний	153
Зображення невимовного.	158
Патологія почуття.	163
Життєвий план	177

Честолюбство.	184
Пробудження у драмі.	190
Світ і його сутність.	200
Новеліст.	206
Останній зв'язок	211
Пристрасть смерті	216
Вечірня музика	222
ФРІДРІХ НІЦШЕ	227
Трагедія без партнерів.	229
Двоїстий образ.	234
Апологія хвороби	240
Дон Жуан пізнання.	252
Пристрасть правдивості	261
Перевтілення на самого себе	272
Відкриття півдня.	282
Втеча в музику.	293
Сьома самотність	299
Танець над прірвою	305
Вихователь свободи	313